

Литература

1. Зельдмайр Г. Искусство и истина. Теория и метод истории искусства. – М., 2000.
2. Исследования по феноменологии и философской герменевтике. – Мн.: БГУ, 2001. – 156 с.
3. Клее П. Педагогические эскизы. – М.: Изд. Д.Аронов, 2005. – 71 с.
4. Парч С. Клее. – М.: АРТ-РОДНИК, 2007. – 96 с.
5. Хайдеггер М. Исток художественного творения // Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. – М., 1993.
6. Klee P. Wege des Naturstudiums // Paul Klee. Schriften, Rezensionen und Aufsätze (hrsg. Von Christian Geelhaar). – Köln, 1976. – S.125-128.
7. Marx B. Balancieren im zwischen. Zwischenreiche bei Paul Klee. – Bild-Kunst Bonn, 2006. – 159 s.
8. Peetz S. Welt und Erde. Heidegger und Paul Klee // Heidegger Studien. – Vol. 11 (1995).
9. SchöpferischeKonfession (Reiche: Tribune der Kunst und Zeit, hrsg. Von Kasimir Edschmit, Bd. 13). – Berlin, 1920. – S.28-40.

Анотація. *О.І. Астапова-Вязьміна. Семантико-семіотичні аспекти концепції мистецтва Пауля Клеє.*

У статті в контексті концепції мистецтва Пауля Клеє інтерпретується абстрактний живописний твір з позиції його онтологічного статусу, механізмів конструювання і умов формування значеннєвих характеристик при його створенні та сприйнятті.

Ключові слова: *абстракціонізм, онтологічний статус не-фігуративного твору мистецтва, теорія живописних засобів П.Клеє.*

Annotation. *O.I. Astapova-Vyazmina. Semantic-semiotic aspects of Paul Klee's art concept.*

Abstract pictorial work from the point of view of its ontological status, mechanisms of construction and perception in the context of Paul Klee's art concept is interpreted in the article.

Key words: *abstractionism, ontological status of the abstract work of the skill, the theory of picturesque means Paul Klee's.*

Надійшла до редколегії 21.10.2009 р.

УДК 164.02:177

В.Р. Винник-Остапишин

ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ МОДЕРНІСТИЧНОГО СИМВОЛІЗМУ У ТВОРЧОСТІ ГНАТА МИХАЙЛИЧЕНКА

У статті здійснюється аналіз етико-філософських поглядів українського модерніста ХХ ст. Гната Михайличенка. Особлива увага приділяється дослідженню поняття «символізм», яке розглядається як

світвідчуття та своєрідна філософія. Аналізується суть і зміст гендерної проблематики: місце жіночого начала в структурі психіки чоловіка.

Ключові слова: символізм, модернізм, “Ти”, аніма, модерністичний символізм, ірраціональне начало.

Трагічний досвід ХХ століття, який завдав нищівного удару засадничим принципам людяності та гуманізму, змушує людину звернутися до переосмислення багатьох духовних цінностей. Особливої актуальності в сучасному філософському дискурсі, якому властива етична настанова, набуває проблема символізму, що представлена у творчості видатного українського мислителя Гната Михайличенка.

Сотні монографій, статей та досліджень присвячено постаті цього визначного письменника сучасності. Серед вітчизняних дослідників його творчості найбільш відомими є: В. Дончик, Р. Мовчан, С. Павличко, Я. Поліщук, В. Шевчук, Т. Гундорова, Я. Мельник, Т. Мойзерська.

Метою статті є виявлення своєрідності та новаторства новелістики Г. Михайличенка через ґрунтовний аналіз визначального поняття його філософії – символізм. Це дозволить нам розглядати мислителя перш за все як сучасного представника українського модернізму, до якого належать імена А. Кримського, В. Винниченка, А. Товкачевського, М. Сріблянського, О. Кобилянської, І. Костецького.

Вітчизняний дослідник А. Ніковський, характеризуючи ранній етап українського модернізму зазначав: “Чомусь нас, ситих і втомлених од успіхів цивілізації, вабить і той не розгаданий ще шлях до світової гармонії, шлях почуттів, передчуттів, інтуїції, так званої сфери підсвідомого” [6, 214].

З іншого боку, історик і теоретик української культури А. Товкачевський вказує на те, що “ми блукаємо по світі, але душа наша лишається холодною, ми не помічаємо ні краси, ні таємничости в тих речах, які бачимо під собою і над собою. Речі видаються нам немовби замороженими і цілий світ – нерухомим, неживим, як в стереоскопі. Але бувають моменти, коли в нас немовби розвиднюється в душі. Ми з зачудуванням дивимося навколо себе – і не впізнаємо того світу, який так довго споглядали. Ми немов набуваємо нові органи зору і слуху. Нерухомі, раніш мертві речі починають виявляти якесь дивне життя, ми чуємо якісь таємні голоси, бачимо незримий, таємничий зв’язок всіх речей між собою, бачимо в речах присутність чогось невидимого, невідомого і вічного. Світ набуває в наших очах незнаного перед тим значення: кожна річ, зокрема, стає символом, емблемою, видимим знаком невидимого і вічного” [10, 276].

З огляду на відзначене, можна констатувати, що визначальними ознаками українського модернізму є:

по-перше: активізація ірраціонального начала;

по-друге: заперечення реалістично-натуралістичної художньої практики у мистецтві;

по-третє: психологічний імпресіонізм та містико-сакральні мотиви;
по-четверте: символізм.

Український символізм вирізняється самостійністю у власному становленні. Він позбавлений запозичень та європейських впливів К.Бальзамонта, І. Северяніна, А. Белого, О. Блока. У ньому переважають чуттєві образи реальності, зорові образи природи, ірраціональні мотиви, пов'язані з етикою кордоцентризму, що розчиняються в стихії потужного суб'єктивного начала. Символізм раннього П.Тичини – найпоказовіша національна модель, цілісна і самодостатня. Проте символізм саме такого гатунку швидко вичерпав себе в контексті ідеологічного та політичного заангажування, розвитку точних наук, що не сприяло, як наголошує І.Фізер, “тому містицизму, що становив філософський підтекст символізму” [6, 214].

Водночас треба наголосити, що український символізм був міцно переплетений з неоромантизмом, практично неможливо визначити, який з двох стилів домінує у тому чи іншому творі. Неоромантиками варто назвати всіх формальних символістів, тобто митців, які декларували символізм, але по суті ними не стали. Мало хто з поетів “Молодої музи” чи “Української хати”, об'єднань, які декларували символізм, справді належали до символістів. Найчастіше їх творчість була сумішшю засад народництва, фольклору і деяких, навмання запозичених, рис декадентства. Таким чином символізм розглядається в першу чергу як світовідчуття і філософія, які накладають чіткий відбиток на всю творчість митців.

Цікавою і неординарною особистістю початку ХХ століття виступає Гнат Михайличенко, автор “ліричних п'єс у прозі, щирих і шляхетних”, який на тодішньому мистецькому тлі “...був індивідуальністю виразно окресленою” [1, 306-307]. Найголовнішим призначенням мистецтва він вважав служіння громаді. Наголошував на тому, що філософія і сенс мистецтва – це яскраво виявлена образність, музичність, захоплююче гармонійне піднесення людських почуттів. І далі розмірковував про те, що пролетарське мистецтво не може не відбивати в собі особистісних відчуттів та переживань творця, оскільки воно є індивідуалістичним. Ця теза є важливою для розуміння його творчості як модерністської.

Життя Г.Михайличенка було під постійним ризиком, страхом, навіть усвідомленим прямуванням до смерті, адже він брав активну участь у громадських і політичних подіях напруженої доби на зламі двох історичних епох. А це неминуче породжувало підсвідоме прагнення гедоністичних почуттів, кохання, радості від кожної миті буття, того, чого йому бракувало в реальному житті. Як підкреслює Раїса Мовчан, відчуття катарсису можна було спровокувати у процесі вільної творчості, у якій панує суб'єктивне начало. Саме тут варто шукати джерела того ірраціонального начала, що присутнє в імпресіоністично-символістських новелах Г. Михайличенка (“Зацвіла моя люба”, “Дівчина”, “Непроспівана пісня”, “Крик”, “В тумані”, “Навесні”) і яке потужно представлене в його “Блакитному романі”. Його творчість стала

своєрідною сублимацією нереалізованих особистих мрій, прихованих бажань. Адже як пише В. Шевчук, “творчість стала для нього як шматок голубого неба, яке видніється в загразоване тюремне віконце, як перепочинок утомленої людини, коли вона раптом зупиняється, бачить чудовий шматок луку чи вигин річки й раптом вражається з їхньої краси” [13, 349-353].

На перехресті гострих полемік початку 20-х років постав “Блакитний роман” Г. Михайличенка – твір і сьогодні багато в чому загадковий, зашифрований для дослідників. Це швидше алегорична повість у восьми новелах-притчах, які містять широкий спектр символічних образів, що в основному й спричинили до дискусійних оцінок твору. Уже під час друку тогочасна критика сприйняла роман як авангардний, експериментаторський, зашифрований та неідеологічний. М. Зеров підкреслював, що твір власне не стільки роман, скільки лірична п’еса на зразок симфоній А. Белого. Критики-модерністи визнавали незаперечну талановитість автора, зауважували природність ліричної стихії твору, означували його як поезію в прозі. Ю.Якович назвав “Блакитний роман” водорозділом, межею, що поділяє літературу на стару й нову, бо в ньому було продемонстровано один із можливих шляхів розвитку українського прозового модернізму саме на тогочасному національному матеріалі, він відповідав рівню тодішньої художньої свідомості.

Як вважає Р.Мовчан, даний твір був апофеозом українського символізму, найяскравішим зразком модерністичного символізму, першим найвагомішим доказом дозрілості українського модернізму 20-х років.

Назва “Блакитний роман” – зашифрований символ, що не визначає жанр твору. Він написаний як антироман, де зруйновано універсальну модель “людина – світ”. Зате по-модерністськи моделюється співвідношення відчуття і реальності, душі і тіла: душа промовляє мовою тіла, а реальність переноситься в трансцендентну площину. Сюжет твору є хаотичним і тримається на інтимних стосунках героїв.

В той же час твір має струнку композицію, складається з восьми новел, які об’єднані алегоричними персонажами, образами-символами, кожен має свій ритм і тембр звучання, переважаючий символічний колір.

“Інтродукція” – перший розділ, що вводить у родовід Іни (Україна реальна) і “тебе” (народу), де переплетено різні історичні відомості і гіпотези, що свідчить про вільне конструювання твору, а не конкретне зображення основних подій. Блакитний колір сприймається як символ надії. І надія ця – у душі народу. Іна теж має блакитну душу, у якій блакить свіжого весняного вечора, веселих квітів сонячної левади, простір і міць вільного моря, бадьорість ранішнього вітру гірських верховин – усе це осліплююче-яскрава сонячна блакить.

Атмосферу передчуття неминучих змін, туги за воскресінням і страху перед стихією весняної повені, уточнює час майбутнього основного дійства другий розділ твору “Коли пожовкне листя...”. Тому “ти” більше довіряє

осені, обважнілої спокійною мудрістю. Кохання до “тебе” приходить, коли пожовкло листя. Починається алегоричний шал взаємного любовного екстазу, у який поступово втягуються Іна, Мрія-мавка-Іріс (Україна вільна, омріяна), нарешті Яся (революція), що ненавидить український народ, і Чоловік (більшовик), перша зустріч із яким викликала в “тебе” незнане, свіже шумування крові. “Ти” не можеш забути панну-мавку Іріс, хоча кохаєшся із земною Іною, і підкрадаєшся до “тебе” Яся. Колір пожовклого листя як символ розлуки, передчуття зими-смерті, жертвна готовність до неї є загальним тлом цього наростаючого шалу, розбурханої стихії почуттів – у всьому цьому лише вгадуємо передреволюційну атмосферу українського суспільства, бо ж автор старанно маскує, приховує її алегорію, модернізуючи брутальне соціальне тло витонченою еротикою. Підтекст прочитується досить прозоро: український народ, захоплений ідеєю національного визволення, нарешті ішов назустріч хвилюючій радості – Ясі-революціонерці, повірив і Чоловікові. Завершальні нотки композиційної зв’язки – любовні стосунки між мрією-Іріс, Чоловіком і “тобою”.

Символічною є назва третьої новели “В садку коло хати”, тобто в Україні продовжуються любовні зустрічі. Чоловік кличе Іріс, обіцяє їй життя, але Іна йому не довіряє. Спочатку більшовики в Україні зазнають поразки, червоні борці проходять повз Іну, чекають від неї підтримки, але вона ж просто дівчина. Тут Михайличенко передбачає майбутню драматичну долю України, що розтопчуть її у вирі боротьби, як тендітну польову квітку, кінські копита дикого табуна.

Кульмінацією твору є розділ “Палала червона заграва”, де розгортається картина національно-визвольного руху українського народу, а братовбивча реальність дещо пом’якшена алегоричністю оповіді. Червона заграва є символом революційної боротьби, її наростання, напруженої атмосфери всенародного піднесення. Символічно, що все відбувається під вогняним знаком червоної заграви, у її вогняному кільці.

“Аорист” (в перекладі на українську – миттева, найбільшого напруження дія) – наступний розділ “Блакитного роману”. Уже сама назва підкреслює пріоритет у творі внутрішніх почувань і настроїв над зовнішнім світом. І український народ, і кожен зокрема опиняється спочатку перед проблемою спустошення, незрозумілого сум’яття, а пізніше – неминучого прозріння. Не допомагає втеча на кручу, повз яку мчить символічний експресний потяг, що уособлює невідоме майбутнє. Зайвим тепер є і зв’язок з Ясею-повією, уперше так названою. Навіть її труп нічим не вразить “тебе”, розчарованого і збайдужілого до життя.

Містичний підтекст, що пояснює трагічність розвитку революційних подій в Україні вперше з’являється у розділі “Під місячним промінням”. Ліричний герой іде нічним лісом, що символізує стан заблукалої на перехресті різних ідеологій, світоглядних шляхів людини. Зустрічає незнайому дівчину із заплющеними очима і йде за нею. Власне заплющені очі

символізують пізнання себе, заглиблення в свою душу. Ліричний герой живе в хатині лісника, де вдень доглядає його дочка Чоловіка Ганка, а вночі вона ж перевдягається в одяг загиблого брата і починаються місячні блукання та загадкові візії із втопленою в Дніпрі мрією-Іріс, і знайденим трупом Чоловіка. І в кінці смерть Ганки, що відбувається під місячним промінням. Отже, усі винні покарані волею Господа, яку символізує місячне проміння і “ти” одержав відчуття звільнення та свободи.

Саме цю впевненість, відчуття внутрішньої свободи розвіює новела “Блакитні душі”. Зима, велике місто, “ти” живеш разом з Іною – уявне поле подальших подій, які мають вирішити внутрішній конфлікт, що був від початку і мучив – роздвоєння “тебе” на “ти” і “я”. Нарешті, “ти” видужав і покохав, але над ранок випав сніг, який убив ваші блакитні душі – національно-визвольний рух українського народу придушено і надія на звільнення втрачена.

Сповіддю автора, зверненням до свого народу є остання частина новели-твору “Посвята”. Саме тут Г.Михайличенко напише: “Останній свій погляд тобі я присвячую... У блакиті твоєї душі я розгадав усі таємниці і вгледів прийдешнє. Весь потік своїх слів безборонних, що разком нанизав між рядками присуду смертного, я тобі присвятив...” [2, 519].

“Блакитний роман” Г.Михайличенка – яскравий приклад виключно інтуїтивного художньо-творчого світобачення. В основі твору лежить позараціональний світ, де відсутній звичний для логічного раціонального сприйняття зміст. Зате він насичений складною багатозначною символікою, постійними ліричними відступами, віддаленими історичними ремінісценціями, музичним ритмом оповіді.

Будь-яке явище, факт, предмет чи навіть людина належить одночасно двом світам – світу чуттєвої дійсності та буттєвого, космогонічного існування – саме ця філософська ідея дозволяє вважати “Блакитний роман” українського мислителя твором модерністського символізму. Ця ідея вирішується автором на матеріалі життя-пошуку свідомоактивної людини. Дійсність і герої роману-новели, з одного боку, є реальними, а з іншого, нагадують матеріалізоване сонне видіння – нереальне, хаотичне, таємниче-насторожуюче.

Г.Михайличенко навмисно акцентує увагу на умовно-символічних рисах героїв. Автор зображує героя на межі двох світів – реального та світу тіней, світу душі людини. Символічно-образна система твору підпорядкована ідеї світової всеєдності, коли різні аспекти життя і культури людства взаємопроникають, синтезуються, даючи можливість хоча б ілюзорно наблизитися до незбагненого. Митець звертається до буддизму, християнства, давньоєгипетських вірувань, бо вважає, що будь-яка релігія є емоційною за своєю суттю, а тому відповідною ірреальній, позасвідомій суті людської особистості. Поєднання релігійних вірувань дає можливість авторові відтворити логічне та містичне, раціональне та ірраціональне, хвилине й вічне.

Концепція людини Г. Михайличенка ґрунтується на двох контрапунктах:

1) універсальне, тобто об'єктивно-міфологічна історія народження нової людини;

2) особисто-суб'єктивне світосприйняття рефлектуючої особистості.

Втіленням частини душі “Ти” є Яся, Іна, Іріс, Ганка і Чоловік. Це своєрідні прояви його неусвідомленого буття, які стають образно-життєвими, самостійно значущими. “Ти” стоїть на шляху самопізнання, а тому приховані сторони його особистості – Яся, Іна, Іріс, Ганка, Чоловік – визначаються ним як такі, що реально існують.

Втіленням підсвідомого у чоловічій психіці, за К.-Г. Юнгом, є аніма – жіноче начало в структурі психіки чоловіка. Власне у творі образи Ясі, Іни, Іріс, Ганки можна розглядати як образи-символи, що уособлюють прояви аніми у психіці “Ти”. Вони всі різні, бо відбивають різні етапи розвитку жіночого начала.

Перший етап уособлює Яся, яка є втіленням чистого інстинктивного, біологічного зв'язку. Перш за все “Ти” його й має подолати.

Другий етап або романтичний рівень – Іріс, яка виступає втіленням абсолютної краси й естетичного смаку. Їй притаманні риси відвертої сексуальності. Іріс є вищим втіленням еротичних бажань, ніж брутална хіть Ясі. Проте і ці бажання змушений подолати у собі “Ти”, якщо прагне знайти істинне знання.

Третій етап символізує образ Іни. Це глибокий у психоемоційному сенсі образ. Він піднімає ерос до вершин духовної відданості. Чуттєве, плотське втрачає своє значення.

Четвертий етап. К.-Г. Юнг вважає, що його повинна втілювати жінка – образ вищої мудрості, святості й чистоти. У Г. Михайличенка таким образом виступає Ганка – в ній абсолютно прихований будь-який натяк на сексуальність.

Таким чином, як бачимо, на кожному етапі зменшується еротичне звучання пошуку, аж до повного зникнення в образі ще дитини Ганки.

Характер символу “Блакитного роману” складний, багаторівневий, важкопрочитуваний, бо сконцентровує в собі і міфологію, і релігію, і філософію. Трагування символів може здійснюватися у кількох напрямках, кожен з яких не буде заперечувати існування іншого. Але основою сприйняття Михайличенкового символу повинні бути враження, не рафіновані логікою відчуття, своєрідне осяяння, коли з меж підсвідомого випливає чуттєве розуміння образів, знаків твору. “Блакитний роман” є креативною спробою осмислення ідеї емоційного зв'язку людської особистості з природою, в усвідомленні якого лише й можна віднайти справжні цілі життя, найвищі духовні цінності. Архетипи свідомості героя відкрили для нього істину життя. Та це стало можливим лише тому, що герой стояв на шляху самопізнання, намагався з'ясувати значення архетипних образів.

Підводячи підсумки розгляду питання формування ідей модерністичного символізму у творчості Гната Михайличенка, відзначимо таке: 1) символістська література ХХ століття вирізняється неприхованим ірраціоналізмом; 2) символізм розглядається, насамперед, як світовідчуття і філософія, які накладають чіткий відбиток на творчість митців ХХ ст.; 3) ми погоджуємося із думкою української дослідниці спадщини Г.Михайличенка Р.Мовчан стосовно того, що його твори є найяскравішим зразком модерністичного етичного символізму.

Перспективи дослідження проблеми вбачаємо в подальшому більш детальному вивченні концепції людини Г.Михайличенка та етапів розвитку жіночого начала.

Література

1. Зеров М. Гнат Михайличенко [Некролог] // Українське мистецтво / Упоряд. М.Сулими, післямова М.Москаленка. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2003.
2. Історія української літератури. ХХ століття. У 2 кн. – Кн. 1.: 1910-1930-ті роки: Навч. посібник / За ред. В.Г.Дончика. – К.: Либідь, 1993 – 784 с.
3. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К.: Знання України, 2006. – 1200 с.
4. Ларіонова В.К. Історія етичних учень. Посібник. – Івано-Франківськ: Видавництво “Гостинець”, 2004 – 192 с.
5. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навчальний посібник. – 5-те вид. – К.: Либідь, 2004. – 384 с.
6. Мовчан Р.В.Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер’єрі: Монографія. – К.: ВД “Стилос”, 2008. – 544 с.
7. Моклиця М.В. Модернізм у творчості письменників ХХ століття: Навч. посібник для студ. вузів. – Ч.1: Українська література. – Луцьк: Вежа, 1999. – 154 с.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
9. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
10. Товкачевський А. Григорій Савич Сковорода // Українська хата. – 1913. – Ч.6.
11. Філософський енциклопедичний словник / За заг. ред. В.І.Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 746 с.
12. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций / Пер. с нем. – 2-е изд., испр. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2008. – 416 с.
13. Шевчук В. Про Гната Михайличенка, людину й письменника // Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. – К.: Радянський письменник, 1990.
14. <http://www.lib.ua-ru.net/inode/5417.html>

Аннотация. *В.Р.Винник-Остапишин. Формирование идей модернистского символизма в творчестве Гната Михайличенко.*

В статье осуществляется анализ философско-этических взглядов украинского модерниста Гната Михайличенко. Особое внимание обращается на исследование понятия «символизм», которое рассматривается как мироощущение и своеобразная философия. Анализируется суть и содержание гендерной проблематики: место женского начала в структуре психики мужчины.

Ключевые слова: *символизм, модернизм, “Ты”, анима, модернистский символизм, иррациональное начало.*

Annotation. *V.R. Vynnyk-Ostapushyn. The forming of modernistic symbolism ideas in the Hnat Mykhailychenko's works.*

The article makes the analysis of ethical-philosophical sings of Ukrainian modernist of the XX c. of Gnat Mykhaylychenko. The attention is played to the research of the notion symbolism which is regarded as world sensation and original philosophy. It is made the analysis of the content and the essence of gender problem: the place of the woman's being in the structure of the man's psychics.

Key words: *symbolism, modernism, “You”, modernistic symbolism, irrational being.*

Надійшла до редколегії 20.10.2009 р.

УДК 1(092)

М.О. Федоренко

МИХАЙЛО БАХТІН І РОСІЙСЬКА ФОРМАЛЬНА ШКОЛА

У статті розглядаються особливості наукової позиції М.Бахтіна крізь призму полеміки з представниками російської формальної школи. Обґрунтовується ідея вченого про необхідність філософської естетики для словесної творчості.

Ключові слова: *формальний метод, поетика, літературний прийом, структуралізм, літературний ряд.*

Творчий спадок М.Бахтіна останні тридцять років є об'єктом активного вивчення як на Заході (за словами одного британського дослідника, М.Бахтін став «зіркою постмодерністського Заходу»), так і на пострадянському просторі. Щодо рецепції його філософсько-естетичних ідей в Україні, то ці дослідження розглядаються передовсім в руслі літературознавчих штудій (О.С.Філатова, Н.І.Бернадська). **Метою даної статті** є з'ясування естетичної концепції вченого в початковий період його діяльності крізь призму взаємин з представниками російського формального методу.